

Özgürlük(!) Patlaması: Bolluk=Yokluk

Güncel Önkal
gonkal@metu.edu.tr

Barry Schwartz'ın *The Paradox of Choice* adlı kitabı *Bolluk Paradoksu: Çok Seçenek Özgürlük mü? Mutsuzluk Mu?* başlığıyla dilimize geçen yıl çevrilmişti. Bu yazıda, kitaptan hareketle gündelik hayat tarzımız, alışkanlıklarımız ve tüketim kültüründeki –varsa- bireyselliğimiz açısından bazı felsefi açılımlar yapmak istiyorum.

Schwartz'ın belirlemelerinden hareketle öncelikle kendimize şunu bir soralım: Normal olan nedir? Normalleşmek mi yoksa anormalleşmek mi daha fazla özgürlük sağlar? Aslında günümüz kapitalist ekonomi dinamikleri açısından düşünersek normalleşme de onun dışında kalan anormal durumlar da önceden belirlenmiştir. Özgürlük dediğimiz duygu bizler açısından kaçınılması ve yaklaşılması gereken durumlar arasında tercih yapmaktan daha öteye gidemez. Bu umutsuz tabloda moralimiz bozulmasın diye de seçeneklerin fazlalılığı bizlere ne kadar cicili-bicili sunulmaktadır, değil mi? Bir markete gittiğinizde, ya da alışveriş merkezlerinin süslü vitrinlerine baktığınızda bize hayat süremize sığdıramayacağımız çeşitlilik karşılar.

Felsefenin klasik sorunlarından biri olan özgürlük problemi bağlamında düşünersek negatif ve pozitif özgürlük çeşitlerinden söz edebiliriz. Negatif özgürlük bir olguya, değere ya da kavrama bağlı olarak on-dan bağımsızlaşmak anlamında diğerleri tarafından ne yapılacağına söylendiği özgürlük çeşididir. Pozitif özgürlük ise bir olguya, değere ya da kavrama doğru yönelen ve kendimizden çıkan özgürlük biçimidir. Bu durumda seçeneklerin bu süslü püslü dünyası bizim yöneldiğimiz değil, bizi kendisine yönlendiren bir özgürlük biçimi ile oyalamaktadır.

Özgürlük 'yüce' bir değer olarak kuşkusuz değerleri duymaya dayalı ilerlemeci bir eğitim anlayışı ile gelişebilir. Ancak özgürlüğün en fazla savunulması gereken eğitim kurumlarında bile ticari kaygıların varlığı ve/veya kaçınılmazlığı söz konusudur artık. Schwatz bu durumu "üniversitelerin entellektüel alışveriş merkezlerine dönüştü" (s.20) diyerek belirtmektedir. Burada anlaşılan şudur; artık temel insani değerler eğitimi ve ortak iyiler eğitimi modası geçmiş bir eğitimidir. Nasıl insan olmalı? İyi olan kime ve neye göre iyidir?...gibi sorular gündelik hayatımızda yer alamayacak kadar önemsiz(leştiril)miştir. Öğrenciler alışveriş merkezine gitmekle okula gitmek arasında fark göremeyecek biçimde gündelik hayatın geçişi satınalma mutluluğuna kapılmışlardır. Eğitimcilerin de dürüstlikle kendilerine itiraf etmeleri gereken bir durum var: Derslerin ilk on dakikasında öğrenci sıkılır. "Bana hünerini göster hoca, eğlendir beni" talebi yaygınlaşmıştır. Aynı bölümü bitiren iki öğrenci arasında bir birlikteliğin olmadığı eğitim yuvalarından özgürlük olarak bize sunulanların nasıl bir yozlaşma olduğunu anlatabilmemiz ne kadar mümkün gözükmektedir?

Schwartz'ın belirlemeleri bana korulukların bilgesi olarak anılan Doğal Yaşam ve Başkaldırı Filozofu Henry David Thoreau'nun (1817-1862) "sadelik-sadelik-sadelik!" deyişini hatırlattı. Sadelik artık bir ütopyadır. Günün sonunda giysilerimize, evdeki eşyalarımıza, ofislerimizdeki araç-gereçlerimize bir baktığımızda o kadar çok kullanmadığımız ve kendi isteklerimizin ürünü olmayan eşya ile karşılaşırız ki. Bu bolluk sadece eşyada değil, bilgi açısından da söz konusudur. Bilgi sağanağı ve gereksiz hatırda tutulması gereken bilgi parçacıkları kültüre dair değildir. Kültür yerini yokluk bolluğuna bırakmıştır. Bugünün trendi tüketileni sadeleştirmek değil çoğaltmaya yöneliktir, ta ki bizler içinde boğulana kadar.

Günümüz bolluğu(!) kendi işini kendi hallet mottosundan hareketle bizlere özgürlükten çok kendimizden kaynaklanmayan sistemsal bir sorumluluk da yüklemiştir. Hayatlarımızın detayları üzerinde o kadar çok düşünmeli ve karar verme durumunda

kalmaktayız ki, hayat adeta seçimlerimiz arasında gidip-gelmekten ibaret. Schwartz zamanımızın paradoksunu da işte bu anlamda bir yandan satınalma davranışı diğer yandan da hayatımızı basitleştirme içgüdüleri arasında gidip gelmek olarak nitelendiriyor.

Seçimlerimizden doğacak sorumlulukların bizim üzerimize yüklenmesine sanırım yeni çağda “etik” deniyor. Felsefede bizim okuttuğumuz etik ile iş güdülen meslek etikleri arasında temelden bir fark olduğunu düşünmeden edemiyor insan. Örneğin, doktora giden hastanın da sorumluluğu yine hastanın kendisindedir. Ameliyat olmak kararını doktor size bırakır, ameliyat olursanız doğacak sonuçlar konusunda uyarılırsanız da karar sizindir. Doktor kararı alan değil, uygulayan konumuna sokulmuştur.

Tüketim alışkanlıklarında da sağlık açısından karşınıza çıkacak olanlardan bir nebze farklı olarak keseniz açısından doğabilecek komplikasyonlar ile boğuşursunuz: Diyelim ki bir bankadan bankacılık hizmetleri satın alıyorsunuz. Diğer banka daha cazip imkanlar sunuyor. Ama neye göre, kime göre? Daha cazip mi gerçekten? Schwartz’ın Amerika’da yapılan bir araştırmadan alıntıladığına göre, firmaların müşterilerinin %60’ı eski alışkanlıklarını değiştirme cesareti gösteremediği için daha fazla para ödemektedirler.

Paradokslar yaşamın her anında karşımızda: Alınan eğitimle çalışılan iş arasındaki uçurumlara dikkati çekmek isterim. İşi ofisin dışına taşıyan insan sayısı artmaktadır. Sadık işçi sayısı giderek azalmaktadır. Herkes çalıştığı yerde kalıcı değil, gidici gibi iğreti durmaktadır. İş değiştirmek kolaylaştıkça yapılan işten memnun olma yüzdesi de giderek düşmektedir.

Evlilik hayatımızda da çelişkiler söz konusu. Birbirine aşık olduğunu iddia eden bir çift evlenmeye karar verirler ancak önlerinde kariyerleri, hayata dair planları, hedefleri vardır. Evliliğin maddi olarak bütçede açacağı muhtemel gedik bir yana, çocuk sahibi olmak, ailenin büyümesi, eş adaylarının birbirlerinin statülerini karşılaştırmaları gibi kafa yorucu seçenekler çokluğu aşkı bile unutturur!

İbadet açısından da paradokslar çokluğu söz konusudur. İbadetin nasıl yapılacağı da bir seçim meselesi haline gelmiştir. Ebeveynlerinden neredeyse kalıtsal olarak bağlı oldukları dine dahil olan birey aslında aklen bağımsızlaştıkça kendi tarzında bir ibadet biçimi ortaya koymaktadır. Schwartz’ın bu noktada dikkati çektiği oldu, ibadetin *emirler* değil *seçenekler* gibi görülmesidir.

Albert Camus’nün “bir bardak kahve mi içsem, kendimi mi öldürsem” deyişi kim olacağımızı, ne yapacağımızı seçmekte ne kadar vahim bir varoluşsal durumla karşı karşıya kaldığımızı özetliyor. Gerçek stres seçeneklerin birbirinin üzerine eklenerek birikimsel bir etki ile fayda kavramımızı çarpıtmasından ileri geliyor. Bir bardak kahve içmekle ölmek arasında varoluşsal bir fark olmasa da -Schwartz’ın dile getirdiği- “deneyimlenen fayda” açısından çok önemli sonuçları var.

Özgürlüğün faydaya dönüştüğü günümüz demokratik toplum söylemi aslında hata yapmanın kolaylaştığı ve en iyiyi aramak adına psikolojimizin muhasebesini tüketim muhasebesine çeviren bir kapanmaya sahiptir. Bu içe kapanış duygusunun diğer adı pişmanlıktır. Çağımızda egemen olan “daha fazla kazan, daha fazla harca” ilkesine dayalı statü endişesi tatmin duygumuzu yaralamaktadır. Tatmin olamayanlar kulübüne hepimiz doğuştan üye yazılmış durumdayız. Mutsuz olmak ile pişman olmanın bir tutulması da bu tüketim kulübünün yarar ilkesine paralel düşmektedir.

Peki ne yapmalı? Kötü ve iyi kararlarımız arasındaki dengenin kontrolü eylemlerimizden tamamen vazgeçerek sağlanamayacağı gibi daha fazla tüketimin beraberinde getirdiği sahte ve geçici mutluluk ile de elde edilemez. Gündelik hayatın bazı sıradan zevkleri vardır: Taze dem çayın kokusu gibi, açan bahar çiçekleri gibi, aile değerleri gibi. Kuşaktan kuşağa sıkıcı bulunarak aşağılanan bu gündelik küçük mutluluklar minnettarlık duygumuzun temelini oluşturur. Deneyimin kendisinin yaşanmasını gölgeleyen kıyaslamalarımızdır. Onun giysisi, bunun tatile gittiği otel, diğerinin arabası derken içine düştüğümüz durum özelliğini

yitirmiş pek çok özelliği satın almamız demektir. Harika duygular coşkunluğunu kaybetmemek için “özel olan”ları da unutmamamız gerekir. Özel günlerimize saklayacağımız eşyalarımız, giysilerimiz, hatta severek okuduğumuz kitaplarımız bizim heyecanlarımızdır.

Toplumda normalleşerek mutlu olmak ile topluma uyum sağlamak adına toplumu bozan negatif özgürlükleri benimsemek bizi yaşanabilecek bolluklardan yaşanmış yokluklara götürür. Bu duygunun çağcıl adı da depresyondur.